

ОЛЬГА ЦАРУК
«СТАВИТЬ ОСІНЬ НА ЗЕМЛЮ СВОЮ ЗОЛОТУ ЖИРАНДОЛЬ...»
(МЕТАФОРИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ ОСІНЬ
У ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.)

Метафоричне осмислення осені — універсальне в українській словесності. У поезії другої половини ХХ ст. цей образ належить до спадкових, частотно вживаних. Реалізуючи цілий ряд традиційно-поетичних та індивідуально-авторських значень, він засвідчує динаміку розвитку національної поетичної свідомості.

Виразної естетизації у мові поезії зазначеного періоду зазнає автоматизований зворот *прийшла осінь*. Поети розширюють традиційні стилістичні умови його використання, пов'язуючи з новими (не тільки природними) явищами та насичуючи нетиповими конотаціями: *Та невдовзі прийде осінь/ Ми усі розбіжимося/ По русифікованих містах* (К. Москалець); *У сад приходять осінь, кашель і кұфайка,/ температура яблук — на позначці «нуль»* (Н. Федорак). Пор. також вираження аналогічної семантики у сполуках номінації *осінь* з образними дієслівними характеристиками на зразок: *Зринала осінь на столітні мури,/ І довшала старого Юра тінь* (В. Вовк); *вже осінь вигнула крило* (І. Драч).

Семи, що домінують у значеннєвій структурі номінації *осінь*, стимулюють оформлення складних асоціативно-метафоричних комплексів із відповідним стрижневим образом. Найбільш показовими з цього погляду виявляються контексти із значеннями 'закінчується літо' (*осінь [..]/ перемотує літо на чорні катушки тополь* (Л. Костенко), 'стає холодніше, наближається зима' (*прозимом осінь віє* (В. Стус); */ привітає осінь мене/ Морозоквітами* (В. Вовк); *Очужіло стою у зими на краю, — / За крилаткою осінь курличе* (Б. Олійник); *Осіній вечір морозом дихав* (В. Симоненко); *ця осінь — до незвичності холодна* (О. Ірванець).

Із настанням пори року *осінь* у природі пов'язана присутність *жовтого / золотого* та *червоного / багряного* кольорів — барв осіннього листя. Таке стійке асоціювання простежується і в аналізованій поезії, визначаючи структурно-семантичну розбудову художньої естетики відповідних колірних епітетів. Вживаючись як поодинокі означення або як складники розгорнутих структур переліку, вони мотивують різні типи метафоричного та метонімічного перенесення. При цьому за частотністю вживання виразно переважає колірна ознака *золотий*: *Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль* (Л. Костенко); *Спиваю золоту оскому осені* (І. Драч); *Красива осінь вишиває клени/ червоним, жовтим, срібним, золотим* (Л. Костенко); *Морози, небо, осінь золота/ І срібло місяця, і Рід наш України!* (Людмила Ромен).

Іноді колір опалого листя маркується прикметником *черлений*: *Хай на лиці засяє/ їй материнства знамення,/ Як на озернім плесі/ Осені листя черлене* (Б. Олійник). Присутність старослов'янської форми колоратива *черлений* надає контекстові високого поетичного звучання.

Продуктивним напрямком поетичної репрезентації образу *осінь*, зокрема розглядуваної мікротеми «осінь — пора, коли опадає листя», є також послідовно простежувана сполучуваність лексеми *листя* з опорними дієсловами — *спадає, кружляє, осипається* тощо: *В саду спадає тихо листя,/ І осінь квіти наливає сумом* (В. Вовк); *Коли осінь зірваний листок/ Закружля на золотім крилі* (М. Руденко).

В ідіостилі Б. Олійника ознака 'опадає листя' персоніфікується і виявляє зв'язок із мотивом смерті: *О, це осіннє журавлине «кру»/ Листя вмира і на брук осипається*. Наведена ілюстрація засвідчує показову рису мовно-поетичної свідомості другої половини ХХ ст.: трактування образу *осені* як періоду сезонного завмирання природи дедалі частіше переноситься у семантичну площину 'смерть', 'агресивність': *Глибока осінь, як клінічна смерть,/ Вгризається у мозок зголодніло,/ Емоціями сповнена ущерть,/ Ужє не має чим прикрити тіло* (Н. Воліваха).

У руслі олюднення властивостей природи оформлюється і предикативна метафора *дихає*

осінь, що виявляється продуктивною і в мовостиліях шістдесятників (*Дихає осінь, дихає світ густий, / Мащини дихають по кісточки у листі* (І. Драч), і в мовотворчості авторів кінця ХХ ст. (*Осінь дихає у плече. / По розмитих її клавірах / Дощова соната тече* (М. Савка).

Іншою традиційною метафоричною мікротемою української поезії, пов'язаною з реалізацією семантики *осені*, є асоціативне ототожнення осіннього листяного покриву з одягом людини. В поезії другої половини ХХ ст. вона реалізується у цілій низці індивідуально-авторських образів такого змісту: *Важкі, як осінь, шати золотії* (Л. Костенко): *Маю осінь / і небо / і теплі каштани у жмені / і землю / покриту / багряного листя плащем* (А. Пашко). У рамках цієї мікротеми, як бачимо, присутні згадувані вище колірні ознаки *золотий, багрянний*.

В оригінальній експресивній тональності розгортається образ *осені* в такому віршованому фрагменті Л. Костенко: *А осінь хвора. Розлилася жовч. Мені потрібне слово, а не слава*. Для вираження традиційної семантики кольору опалого листя поетеса використовує дієслівну метафору *розлилася жовч*, яка переключає увагу читача з краси осінньої природи на її завмирання і вносить негативні ноти в осмислення стрижневого образу. Антропозорієнтованість цього образного вислову підкреслює і вжитий щодо номінації *осінь* епітет *хвора*, що підтримує колористичну семантику дієслівної метафори. Оновлюється, таким чином, не тільки арсенал тропічних засобів реалізації семантики *осені*, але й інтенсифікується її експресивний контекст. Зауважимо, що запропоноване Ліною Костенко трактування *осені* має естетичне продовження і в мові новітньої української поезії: *Пора осіння. / Біль в суглобах і тиша хвора* (М. Савка).

При репрезентації образу *осінь* поети часто спираються і на таку об'єктивно зумовлену «погодну» характеристику, як 'випадання дощів': *Примхлива ти, юрмальська осене, — дощ лихий напосівся. / Дощ вже стьобає по морю, шмагає і влад, і не влад* (І. Драч); *Щедра Осінь наткала / з дощів золоті свої рядна* (Людмила Ромен). Важливу смисломодельовальну роль у наведених віршових фрагментах виконують епітетні сполуки *осінь примхлива, дощ лихий, золоті рядна*, дієслівні метафори *дощ напосівся, дощ шмагає, дощ стьобає*, об'єктна метафора *наткати з дощів*.

Виразним реалізатором семантики образу *осінь* слід визнати похідний від стрижневої номінації епітет *осінній*. В аналізованих зразках української поезії другої половини ХХ ст. він логічно сполучається з назвами часових відрізків *пора, ранок, день, вечір, ніч* тощо, зберігаючи при цьому стилістично нейтральне забарвлення: *Як витанцьовують в танці білиці, / І чують в сльотаву осінню пору* (І. Драч); *Ми йшли й починався ранок осінній* (Р. Мельників); *В гірчичнім світлі днів осінніх / на літо старша, ти ідеши* (М. Вінграновський); *В темні вечори осінній Бавилися ми на сіні* (Д. Павличко); *Короткі дні осінні. Довгі ночі* (Людмила Ромен); *Чи то випадок, чи, можливо, Бог, / В осінній вечір, звівши нас обох / Вернув нам віру* (М. Руденко); *Проносиши ти осінніми ночами / очей своїх непереможну сталь / повз кольори незнаной печалі* (І. Калинець). Експресивне звучання таких контекстів інтенсифікується за рахунок інших їхніх складників — епітетних (*сльотавий, темний*), метафоричних (*кольори незнаной печалі, очей непереможна сталь*) тощо. Водночас номінативному значенню таких мікрообразів протиставляється глибинний поетичний сенс епітетної сполуки *осінні вечори* у вірші К. Москальця, що поступово розгортається за рахунок нанизування епітетів та порівняльних конструкцій: *Осінні вечори, такі густі, як вина, / Що добру сотню літ простояли в льохах / Заможной та славної родини; / Тягучі, наче мед, і тихі, наче плач / Ображеної бозна-чим дитини* (К. Москалець).

Настання осені безпосередньо пов'язано із кардинальними змінами у житті природи — ця особливість простежується і на рівні поетичної мови. Стосовно епітета *осінній* це виявляється у його стійкій сполучуваності з назвами явищ природи, як-от:

- **хмара:** *Загорнулась (мати) хмарою осінньою / затримавши в зіницях дощ* (Б. Олійник); *Звичайна хмара, сіра і осіння* (Л. Костенко); *Із косм / осінніх хмар летіла мжичка* (В. Стус);
- **туман:** *Я від ока чужого туманом / осіннім укривсь* (Б. Олійник);
- **вітер:** *Осінній вітер одгуляв, / затих* (Л. Костенко); *Осінній вітер — хитрий Кайн - / У*

лісі шастає (І. Світличний); *Я тебе викличу/ з вітру осіннього,/Я тебе видихну/ щастям земним!* (Людмила Ромен);

• **зорі:** *Вночі колишуться між листям/ ренетами осінні зорі* (І. Калинець) і т. ін.

Для мови української поезії другої половини ХХ ст. характерне систематичне зближення прикметника *осінній* (а також прислівника *осінньо*) із колірною ознакою *синій*. Цьому сприяє, зокрема, близькість їх фонетичних форм: помічаючи виразний звуковий перегук *синій* — *осінній*, автори активно обігрують його у структурах паронімічної атракції: / *синій терен в туманах сизих осінньо терне* (Б. Олійник); *Осінній день, осінній день, осінній / О синій день, о синій день, о синій* (Л. Костенко).

Семантика образу *осені* помітно ускладнюється, коли модельовані з його участю метафори тяжіють до мікрополя «психологічний стан». Це відбувається, зокрема при послідовному сполученні номінації *осінь* із носіями значення ‘сум’ та однойменною експресемою, пор.: *Стоїть голубою журбою/ Осінь морська голуба* (М. Вінграновський); *Гасне зелень, блідне синь./ Щось відходить в далечінь./ Спогади непрошені./ Сумний запах осени* (А. Пашко); *Позаду осінь, смутки сиві.../ Не озиратися б лишень* (Людмила Ромен). В окремих випадках таке послідовне зближення переростає у смислове урівнювання поетичних означень *осінній* та *сумний* (при цьому відносний прикметник *осінній* набуває якісних характеристик), як-от в одному з поетичних творів І. Калинця: *Він в небо,/ напевно, відчалить,/ бо в нього осінній настрій*.

Виступаючи взаємоутягуювальними одиницями в рамках однієї розгорнутої метафоричної синтагми, епітети *осінній* та *сумний* сприймаються як контекстуальні синоніми: *А мене ще й досі оперізує спалахом болю/ Крик сумної дружини Вашої, осінньої Вашої любові* (І. Драч), *Зіграй мені осінній плач калини* (Л. Костенко).

Асоціативний ряд, стимульований співвіднесенням ознак *осінній* — *сумний* розвивають метафоричні структури, у рамках яких прикметник *осінній* поєднується з поетонімом *очі*: *І на слова мої дивилася вода/ Кленовими осінніми очима* (М. Вінграновський).

Значення ‘сумний’ прочитується також у метафоричному вислові *осінній лист*: *Допиши мені оцей осінній лист* (І. Драч).

Цікаве вираження значення ‘сум, печаль’ спостерігаємо у тих поетичних контекстах, де епітет *осінній* поєднується з номінацією *дощ* або її текстовими синонімами: *Натягне дощ свої осінні струни,/ торкне ті струни пальчиком верба* (Л. Костенко).

У структурах персоніфікації знаходить вияв ще один вектор метафоричної репрезентації образу *осінь*, який умовно можна зарахувати до моделі «психологічний портрет»: *Ходить осінь змучена,/ Бродить по полях* (А. Пашко). Поетичною характеристикою у цьому випадку виступає прикметник *змучена*. Його поява зумовлена загальними прагматичним навантаженням стрижневого образу: *осінь* — пора напруженої праці, збирання урожаю, підготовки до зими і т. ін.

Простежуючи типи метафоричного осмислення образу *осінь* у мові української поезії другої половини ХХ ст., переконуємося у стійкості поетичних канонів, за якими відбувається його естетичний та функціонально-семантичний розвиток. Автори зазвичай враховують традиційну для національного поетичного словника сполучуваність стрижневого концептуального слова, іноді вдало оновлюючи її. Це сприяє повнішій реалізації глибинної семантики образу *осінь*, окресленню його ролі у відтворенні особливостей національно-мовної картини світу.